

Sosiomədəni gender rolunun və psixo-bioloji amillərin qarşılıqlı təsiri

Aydan Güləddin qızı Dadaşova

BDU-nun "Sosial və pedaqoji psixologiya" kafedrasının
fəlsəfə doktoru proqramı üzrə dissertantı

E-mail: aydan.dadasova93@mail.ru

Rəyçilər: psixol.ü.f.d. M.H. Mustafayev,
psixol.ü.f.d., dos. E.A. Piriyeva

Açar sözlər: gender asimmetriyası, gender rolları, gender identikliyi, gender stereotipləri, maskulnluk, feminlik

Ключевые слова: гендерная асимметрия, гендерные роли, гендерная идентичность, гендерные стереотипы, мужественность, женственность

Key words: gender asymmetry, gender roles, gender identity, gender stereotypes, masculinity, femininity

Gender tədqiqatlarına qədər (XX əsrin 70-ci illəri) gender asimmetriyasının səbəbi bioloji amillərlə əlaqələndirilirdi. E. Dürkqeym, Z. Freyd, T. Parsons, U.Q. Spenser, Ç. Lombrozo kimi biodeterminist tədqiqatçıların yanaşmaları əsasən bu sahədə klassik mərhələ kimi dəyərləndirilir. Onların tədqiqatlarının nəticələri bundan ibarətdir ki, qadınların cəmiyyətdə mövcud olan qeyri-bərabər statusu, cəmiyyətin ədalətsiz dəyər və qanunları ilə deyil, onların fizioloji təbiətləri, genetik və psixoloji xüsusiyyətləri ilə bağlıdır. Biodeterminist yanaşma klassik bir yanaşma olsa da, onun tərəfdarları müasir günədək öz mövqelərini müdafiə etməyə çalışırlar.

Sosiomədəni gender rolunun psixobioloji amillərə təsiri güclüdür. Bunu faktoloji materiallar da təsdiq edir. Yeni doğulan əkiz oğlanlardan birinin cinsi orqanı zədələndiyi üçün, ona 21 aylığında valideynləri anatomik quruluşunu qız halına gətirən cərrahi əməliyyat keçirməyə razı olmuşlar. Əməliyyatdan sonra valideynlər usağı sırf qız kimi geyindirib, ona ənənəvi qız tərbiyəsi vermişlər. Artıq, o, 5 yaşında əkiz qardaşından tamamilə fərqli idi. Çünki o, artıq özünü qız kimi tanımış, zərif və incə bir qız kimi formalaşmışdı. Yaxud, doğuşdan cinsi orqanı zədələndiyi üçün, 7 aylığından bir qız kimi böyüdülən bir kanadalı oğlan, yetkinlik yaşında və sonrakı dövrlərdə özünü tam bir qadın olaraq dərk etmişdi (9, s. 124). Bu eksperimentlər göstərir ki, gender rolu sosiallaşması bioloji amillər üzərində dominantlıq etmək imkanlarına malikdir. Əməliyyatın cinsi identikliyin hələ formalaşmadığı bir mərhələdə baş verməsi, gender rolu sosiallaşmasının səmərəliliyinə şərait yaratmışdır.

Yaxud, gender rolunun psixobioloji amillərinə baxmayaraq, fərdin cinsi identikliyinə müəyyən ziddiyyətlər meydana çıxıb bilər. Məsələn, Milton Diamond və Kate Sigmundson eksperimenti buna misal ola bilər. Onlar, sonradan kişiyyə çevrilən bir qızın taleyini izləmişlər. Kukllarla oynayan və bioloji olaraq qız kimi yaşayan Juanna bir müddətdən sonra özünü kişi kimi aparmağa meyil duymuşdu. Oğlan paltarını geyinməyə və qardaşının oyuncaqları ilə oynamağa həvəs salmışdı. Təxminən 10 yaşlarında o, qız olmadığını açıq şəkildə hiss etdikdən sonra, bu sirri gizlətməyə çalışmışdı. Lakin, onun kişi görünüşü və qadın geyimləri bir araya sığmırdı. Buna görə o, ətrafındakı insanlar tərəfindən təqib olunurdu. 14 yaşında, uzun illər davam edən daxili işgəncələrdən sonra o, nəhayət əməliyyat vasitəsilə kişi olmağa qərar verdi.

Nəticədə, o, çox yaraşılıq və populyar bir gənc oldu, qızlarla tanış oldu və 25 yaşında evləndi. Bu eksperiment göstərir ki, gender rolu sosiallaşması prosesi fiziobioloji göstəricələrə uyğun şəkildə olduğu halda belə, cinsi identiklik əks istiqamətdə inkişaf edə bilər (9, s. 126).

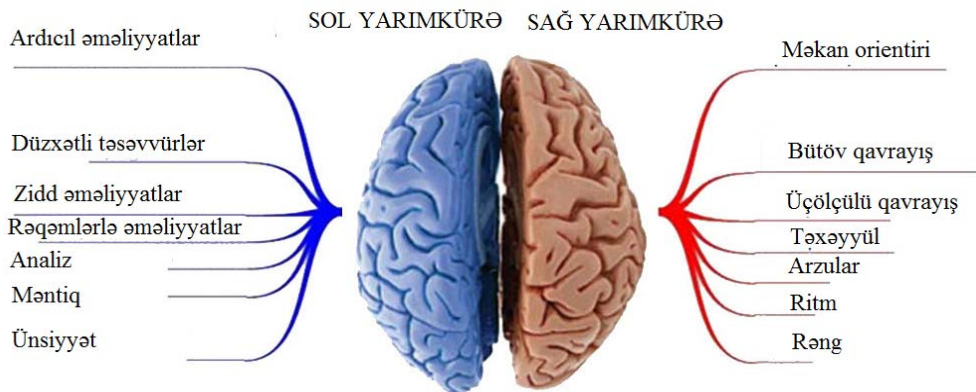
Cinsi rol konsepsiyasının müəllifləri T. Parsons və R. Beylz hesab edirlər ki, bioloji səbəblərdən qadınlar cəmiyyətdə ekspressiv, kişilər isə instrumental rol oynayırlar. Bunlar sosial stereotiplərdə, mədəni normalarda əks olunaraq sosial sistemin tərkib hissəsini təşkil edirlər. ABŞ psixo-endokrinoloqları C. Mani və A. Erhart “fərdin psixoloji cinsi” konsepsiyasını ortaya qoyurlar. Onlara görə, bioloji (endokrinoloji) struktura əsaslanan fərdin psixoloji cinsi, kişi və qadınların psixoloji xüsusiyyətlərinin bir-birindən fərqlənməsinin əsasında dayanır və bu konstruksiya gender identikliyinə formalaşmasına mühüm təsir göstərir (4, s. 33). Lakin, bu yanaşmanın özündə müəyyən problemlər vardır. Çünki bioloji (endokrinoloji) struktur fərdin psixoloji cinsini müəyyənləşdirirsə, o zaman, orqanizmində bioloji və psixoloji amillərin toqquşduğu transseksual fərdlərin mövcudluğunu necə izah etmək olar.

17 yaşında özünü tam mənada bioloji və psixoloji qadına çevirən transseksual Aqnesin şəxsiyyəti üzərində sosioloji araşdırma aparən H. Garfinkel belə bir nəticəyə gəlir ki, cinsiyətin bioloji və sosial amilləri bir-birinə bağlı deyil, müstəqil şəkildə inkişaf edirlər (1, s. 44). Sosial antropoloqlar Kendes Uest və Don Zimmerman isə, fərdin cinsi identikliyinə sosial-koqnitiv əməliyyatlar vasitəsilə formalaşdığını irəli sürürlər. Yəni, onlara görə, cinsiyət sosial əlaqələrdə mədəniyyət vasitəsilə müəyyənləşdirilən koqnitiv sistem kimi ortaya çıxır (11, s. 195).

Prenatal dövrdə kişi hormonlarının təsirinə həssas olmayan və bioloji cəhətdən kişi olan 18 nəfər uşaq arasında eksperiment aparılmışdır. Belə uşaqların cinsiyət quruluşu ikilik xarakteri daşıyırdı. Yəni, onlar bioloji strukturuna görə kişi cinsinə aid olsalar da, xarici görünüşləri etibarilə ilə qıza oxşayırdılar. Buna görə də, valideynləri onları qız kimi tərbiyə edirdilər. Yeniyetməlik dövründə kişi hormonları bu yeniyetmə uşaqlarda saqqalların böyüməsinə səbəb olmuş və kişi görünüşü dominantlıq etmişdir. Bunun nəticəsi olaraq, 18 şəxsin 16 nəfəri kişi kimliyini qəbul etmiş və qadınlarla heteroseksual əlaqələr qurmuşlar. Bu eksperimentin nəticələri göstərdi ki, cinsi identikliyin formalaşmasında gender rolları deyil, hormonlar daha güclü təsir mexanizminə malikdirlər (9, s. 129).

Diane Halpernin təbiətin və tərbiyənin cinsi identikliyə təsirini izah edən psixobioloji modelinə görə, prenatal dövrdə kişi və qadın cinsi hormonları beynin inkişafına elə təsir göstərir ki, oğlanlar məkan-yönlü hərəkətlərə, qızlar isə, verbal mesajların səssiz mübadiləsinə daha çox meyillidirlər. Bu psixobioloji imkanlar, onların müvafiq istiqamətə yönəlmələrinə və beyində müvafiq mərkəzlərin fəallaşmasına səbəb olur.

Şəkil 1. Beynin sağ və sol yarımkürələrinin funksiyaları [12]

Cinslərin psixofizioloji fərqliliklərindən irəli gələn sosial-mədəni fərqlilikləri mövcuddur. Oğlanlarda beynin sol qavrayış-məntiqi yarımkürəsi və onun bəzi konsentrasiiv mərkəzləri fəal olduğu halda, qızlarda sağ-intuitiv, obrazlı-hissiyat yarımkürəsi və onun əksər mərkəzlərinin bir-biri ilə integrativ əlaqəsi fəaldır. Qızların daha tez danışmasının səbəbi onunla bağlıdır ki, 1-2 yaşlarında qızlarda fərqli funksiyaları yerinə yetirən sol, oğlanlarda sağ yarımkürə fəal olur (şəkil 1). E. Makkobi və K. Ceklinin araşdırmaları göstərir ki, qızların verbal bacarıqları, oğlanların isə, vizual-məkan bacarıqları daha üstündür. Kişilərin koqnitiv tərzini təhlilə, riyazi bacarıqlara, mürəkkəb idrak proseslərinə daha çox meyillidir. Oğlanlarda görmə qavrayışı, qızlarda isə, eşitmə qavrayışı daha çox inkişaf edibdir. Kişilərin daha aqressiv və dominant olması, qadınların isə, nisbətən az aqressiv və qeyri-dominant olması da eksperimentlərlə təsdiq olunur. Həmçinin, araşdırmalar göstərir ki, qadınların emosional intellekti, xüsusilə, empatiya bacarıqları kişilərdən üstündür. Lakin, bu fərqliliklər birmənalı olaraq bütün tədqiqatçılar tərəfindən dəstəklənmir. Çünki bəzi istisna hallar, bunun ümumi bir qanunauyğunluq olmadığını göstərir (10).

Qadınlar tarixən konservativ, kişilər progressiv xüsusiyyətləri ilə səciyyələndirilir. Bu xüsusiyyətlərin daha çox nəslin qorunması instinktinin qadınlarda daha güclü olması ilə də əlaqələndirilə bilər. Bunun bioloji əsasları da vardır. Qadınlar filogenetik baxımdan sabit, ontogenetik baxımdan qeyri-sabitdir. Kişilərdə isə, bu əksinədir. Qadınları metaforik olaraq əriyə (tumu bərk, üstü yumşaq), kişiləri qoza (üstü bərk, içi yumşaq) bənzətmək olar. Buna görə də, kişilər hər bir zərbə riskini üzərinə götürən progressiv ünsür kimi öndə gedir və yeni nəslin varlığını təmin etmək üçün yeni rahat məkan axtarışına çıxır və ya onu qoruyur. Lakin, kişilər daxilən qeyri-sabit və dəyişkən olduqları üçün, təkamül prosesində filogenetik baxımdan sabit olan qadınlara ehtiyac duyurlar. Ailə institutunun təkamül prosesində mövcud olmasının əsas zərurətlərindən biri də bu hesab oluna bilər.

Gender asimmetriyasının kişilərin üstünlüyünə doğru dəyişməsində təkamül prosesinin də öz rolu vardır. Təkamül prosesi həm bioloji, həm də sosial proses kimi, cinslərin fiziopsixoloji və fiziobioloji strukturunun formalaşmasında mühüm rol oynamışdır. Məsələn, minillərlə davam edən ibtidai icma dövründə əmək bölgüsündə gender asimmetriyası mövcud olmuşdur. Kişilər ənənəvi ovçuluqla və döyüşlərlə, qadınlar isə ev-məişət işləri ilə məşğul olmuşlar. Birincisi, kişilərin fiziobioloji strukturu dinamiklik baxımından ovçuluq və döyüş üçün daha əlverişli idi. Qadınlar da bu işlə məşğul ola bilirdilər (amazonkalr barədə məlumatlar bunu təsdiq edir). Lakin, qadınların kütləvi ölümlərlə nəticələnən bu işlərlə məşğul olması nəsilvermə əmsalının azalmasına səbəb ola bilərdi. Bunun alternativini yox idi. Nəslin qorunması məqsədilə, qadınların təkamül prosesində ana rolunda iştirak etməsi, onların fiziopsixoloji və fiziobioloji strukturuna da öz təsirini buraxmışdır. Çünki kişilərin nəslinin azalması deyil, qadınların nəslinin azalması bəşəriyyətin sonu demək olardı. Bu baxımdan, istənilən cəmiyyətdə “ana” bir dəyərdir. Lakin, qadının bu sosial-tarixi təkamül rolunun istismar olunması da danılmaz bir həqiqətdir.

Araşdırmalar göstərir ki, qızların insana diqqəti və marağı daha çoxdur. Bu maraq və diqqət, qızların həssas qruplarda bir araya gəlməsinə və fərqli davranışlar nümayiş etdirməsinə səbəb olur. Eksperimentlər göstərir ki, bu xüsusiyyətlər gender rollarının nəticəsi kimi yox, psixofizioloji xüsusiyyətlərin nəticəsi kimi ortaya çıxır. Çünki ətraf mühitin təsirinin cüzi olduğu 12 həftəlik uşaqlar arasında aparılan müşahidələr göstərmişdir ki, bu yaşda olan qızlar daha çox insan üzünün təsviri ilə bağlı foto və rəsmlərə diqqət göstərdikləri halda, həmin yaşda olan oğlanlar daha çox həndəsi fiqurlara maraq göstərir. Qızların 3-4 yaşlarından başlayaraq xarici görünüşə, geyimə maraq göstərməsi də bununla bağlı ola bilər (9, s. 134).

Araşdırmalar göstərir ki, qızlar oğlanlara nisbətdə daha az aqressivdirlər. Bunu gender sosiallaşması ilə bağlamaq olmaz. Çünki oğlanlarda kişi hormonlarının çoxluq təşkil etməsi və endokrin fərqliliyi, onların aqressivliyinə, inadkarlığına, macəraçılığına, riskə meyilli olmasına, ağrılara dözümlü davranmasına şərait yaradır. Bu öz təsdiqini genetik araşdırmalarda tapır. Təkamül prosesində funksional fərqlilik, özünü genetik səviyyədə də göstərir. Anadangəlmə adrenal hiperplazi (VGN) kimi bir genetik pozğunluğu olan uşaqlarda enzimatik qüsurlar səbəbindən, uterus dövründən başlayaraq böyrəküstü vəzilərdə yüksək səviyyədə androgen maddələri yaranır və nəticədə, VGN olan qızlar oğlanlara xas olan davranışlar nümayiş etdirirlər (sıx enerji istehlakı, səs-küylü küçə oyunları, oğlan oyuncaq və fəaliyyətlərinə meyl). Bu qızlar oğlanlar kimi, VGN olmayan qızlara nisbətən məkanda daha yaxşı istiqamət götürürlər.

Genderşünaslar bütün bioloji və psixobioloji fərqlilikləri sosiomədəni amillərlə və sosiomədəni təkamül prosesi ilə əlaqələndirməyə çalışırlar. Burada da müəyyən həqiqət payı vardır. Çünki sosiomədəni təkamül prosesi, bioloji və psixobioloji amillərə öz təsirini göstərir. Məsələn, qadınların emosional intellektinin, xüsusilə empatiya bacarıqlarının inkişafında, onların təkamül prosesində daşdıqları ana gender rolu ilə müəyyən bağlılığı vardır. Yaxud, ananın ailədə qızı ilə emosional baxımdan daha yaxın olması, qızların emosional inkişafının əsasında dayanan əsas amillərdən biri hesab oluna bilər. Yəni, burada sosiomədəni amillərlə psixobioloji amillər bir-biri ilə üzvi şəkildə bağlıdır. Lakin, bu o demək deyildir ki, qadın təkamül prosesində ənənəvi gender rollarından məhrum olsaydı (analıq), qadınlara məxsus bütün bioloji və psixobioloji xüsusiyyətlərdən məhrum olardı. Xeyr, bu belə deyildir. Bəli, onlar fərqli şəkildə formalaşmışlardır. Lakin, bu fərqlilik bioloji və psixobioloji konstruksiyanın destruksiyası hesabına baş verməzdi. Əgər bu konstruksiyaya öz varlığını qoruyub saxlayırsa, onun sosial-psixoloji xarakterli gender rollarının formalaşmasında da təsirini qəbul etməliyəkdir. Gender asimmetriyasının fənlərarası kontekstdə araşdırılmasının əhəmiyyəti buradan irəli gəlir.

Biofizioloji təkamül prosesində hər bir orqanizm binar xarakterlidir. Orqanizmlər yalnız kişi və qadına bölünürlər. Hər bir kişidə qadın, hər bir qadında kişi başlanğıcı vardır (məsələn, hormonlar səviyyəsində). Bu məsələ, seksual inkişaf xüsusiyyətləri konsepsiyasının tərəfdarlarının diqqətini daha çox özünə cəlb etmişdir.

Araşdırmalar göstərir ki, eyni beyin fərdi inkişaf prosesində bir sıra şərtlərdən asılı olaraq, kişi və ya qadın xüsusiyyətlərinin proqramlaşdırılması imkanlarına sahibdir. Buna görə də, neyrofizioloqlar fərdi davranışın geniş dəyişkənliyini və müxtəlifliyini təmin edən tək sinir sistemi çərçivəsində fəaliyyət göstərən "cinsi mərkəzlər" anlayışının şərti olduğunu vurğulayırlar. Bu baxımdan, feminlik və maskulinlik xüsusiyyətləri cinsindən asılı olmayaraq, hər bir fərddə özünü fərqli şəkildə özünü büruzə verə bilər. Yəni, hər bir orqanizm bipotensialdır. O, qadın və ya kişi kimi inkişaf edə bilər. Məsələn, bəzi balıqlar öz mövcudluq dövründə öz cinslərini bir neçə dəfə dəyişə bilirlər (8, s. 28).

Son dövrdə kanadalı tennis və həndbol qadın idmançıların kişi idmançıları ilə müqayisəli araşdırması göstərdi ki, bu qadınlar maskulin xüsusiyyətlərə (rəqabətliklik, barışmazlıq, inadkarlıq) malik olmaqla, öz feminlik xüsusiyyətlərini də yüksək səviyyədə inkişaf etdirmişlər. Yəni, qadınların ənənəvi gender rollarını dəyişməsi, onların endokrinoloji strukturunda heç bir dəyişikliyə səbəb olmur (6, s. 574). Feminlik və maskulinlik müstəqil amillər kimi, fərdin fiziopsixoloji strukturunun formalaşmasına paralel inkişaf səviyyəsində müsbət təsir göstərir. Çünki kişilərdə maksimal maskulinlik 30 yaşa qədər yüksək özünəinam və liderlik ilə müşayiət olunursa, 30 yaşdan sonra onların itirilməsi ilə bağlı psixoloji gərginlik hallarını mey-

dana çıxarır (5, s. 437). Yaxud, qadınlarda maksimum feminlik yüksək emosional həyəcan və özünəinamsızlıq hissləri ilə müşayiət olunur (3, s. 122). Hər iki cinsdə müşahidə olunan maskulluq, onların yaradıcılıq və koqnitiv funksiyalarının inkişafına mənfi təsir etdiyi kimi, onların qeyri-ənənəvi gender bərabərliyinin hökm sürdüüyü cəmiyyətə adaptasiyası da böyük problemlər yaradır. Feminlik və maskulluq xüsusiyyətləri arasında balans təmin edən fərdlər istənilən sosial qruplara adaptasiyası, çoxşaxəli davranışları, psixoloji sabitlikləri ilə seçilir (2, s. 41). Lakin, feminlik və maskulluq xüsusiyyətlərini metoloji olaraq müəyyənəndirmək mümkün deyildir. Çünki onlar, durum və şəraitdən asılı olaraq dəyişirlər (7, s. 1045). İnsanın özünüdərkli ilə bağlı ilk "Mən"i cinsi mənsubiyyətidir. O, sosial olmaqdan daha çox, ontogenetik bir xüsusiyyətdir. Təbii ki, sosiomədəni amillər onun formalaşması və inkişafında mühüm rol oynayırlar. Lakin, ontogenetik cinsi identiklik mərhələsi fundamental olduğu üçün, sosiomədəni amillər onun üzərində formalaşır. Bunu nəzərə almadan, genderi yalnız sosiomədəni amil kimi dəyərləndirmək, şəxsiyyətin psixologiyasını və onun "Mən"ini təşkil edən amilləri diqqətdən qaçımaq deməkdir. Buna görə də, biz cəmiyyətin bütün sahələrində (həmçinin, təhsil sistemində) cinsi identikliyi nəzərə almadan, universal yanaşmaya üstünlük verir və gender asimmetriyasına şərait yaradırıq. Bu baxımdan, gender asimmetriyası problemi həm təbiət (biologiya, mikrobiologiya, neyroendokrinologiya, seksopatologiya), həm də sosial-psixoloji elmlərin (sosiologiya, psixologiya, sosial psixologiya, politologiya) kəsişməsində, fənlərarası müstəvidə tədqiq olunmalıdır.

Məqalənin aktuallığı. Genderşünaslar bütün bioloji və psixobioloji fərqlilikləri sosiomədəni amillərlə və sosiomədəni təkamül prosesi ilə əlaqələndirməyə çalışırlar. Çünki sosiomədəni təkamül prosesi, bioloji və psixobioloji amillərə öz təsirini göstərir. İnsanın özünüdərkli ilə bağlı ilk "Mən"i cinsi mənsubiyyətidir. O, sosial olmaqdan daha çox, ontogenetik bir xüsusiyyətdir.

Məqalənin elmi yeniliyi. Cəmiyyətin bir-birindən fərqli iki cinsdən ibarət olması, onların oxşar və fərqli xüsusiyyətlərinin təhlili hər zaman mübahisələrə səbəb olmuşdur. Müxtəlif elmi araşdırmalara əsaslanaraq gender münasibətlərinin araşdırılması və onun sosial-psixoloji tərəflərinin üzə çıxarılması mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Məqalənin praktik əhəmiyyəti və tətbiqi. Hazır ki dövrdə gender məsələlərinin geniş şəkildə araşdırılması xüsusi aktuallıq kəsb edir. Məqalədən ali və orta ixtisas məktəblərinin müəllimləri, tələbə və magistrantlar, həmçinin praktik psixoloqlar istifadə edə bilərlər.

Ədəbiyyat

1. Garfinkel H. Studies in Ethnomethodology. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall, 1967.
2. La France M. and Carmen B. The nonverbal display of psychological androgyny. Journal of Personality and Social Psychology, 1980, vol. 38, s. 36-49.
3. Maccoby E. E. and Jacklin C. N. The Psychology of Sex Differences. Stanford, 1974. 634 s.
4. Money J., Ehrhardt A. Man and woman, boy and girl. Baltimore, MD: John Hopkins University Press, 1972.
5. Mussen P. H. Long-term consequences of masculinity of interests in adolescence. Journal of Consulting Psychology, 1962, vol. 26, s. 435-440.
6. Myers A. M., Lips H. M. Participation in competitive amateur sports as a function of psychological androgyny. Sex Roles, 1978, vol. 4, s. 571-578.
7. Spence J. T. and Helmreich R. L. The many faces of androgyny. Journal of Personality

and Social Psychology, 1979, vol. 37, s. 1032-1046.

8. Вундер П. А. Эндокринология пола. М., 1980. - 253 с.

9. Ильин Е. П. Пол и гендер. «Питер», 2010. - 688 с.

10. Кон И С. Психология половых различий. <http://www.voppsy.ru/issues/1981/812/812047.htm>

11. Уэст К., Зиммерман Д. Создание гендера // Хрестоматия феминистских текстов: переводы под ред. Е. Здравомысловой и А. Тёмкиной. – СПб.: «Дмитрий Буланин», 2000. – с. 193–219.

12. <http://www.golovazdorova.ru>

А.Г. Дадашева

Взаимодействие факторов социокультурного гендера и психобиологии

Резюме

Психофизиологические различия, возникающие из-за физиологического строения полов достаточны. Существующие психофизиологические различия полов сильно влияют на их поведение и психологические особенности. Психофизиологическая функциональная асимметрия играет роль в возникновении гендерной асимметрии. Это проявляется в различиях в способностях, моделях мышления, формах общения, эмпатии, восприятия и других характеристиках.

A.G. Dadashova

The interaction of factors of sociocultural gender and psychobiology

Summary

The psychophysiological differences that arise from the physiological structure of the sexes are also sufficient. Existing psychophysiological differences of the sexes strongly influence their behavior and psychological characteristics. Psychophysiological functional asymmetry plays a role in the emergence of gender asymmetry. It is manifested in differences in ability and ability, thinking patterns, forms of communication, empathy and perception, and other characteristics.

Redaksiyaya daxil olub: 13.04.2022